

*Mahmut Kelpetin, İslâm Öncesi Güney Ve Kuzey
Arabistan, İstanbul: KURAMER, 2016; 251 sayfa.*

İSLÂM ÖNCESİ ARABİSTAN
ARAŞTIRMALARINDA YENİ BİR
SOLUK: İSLÂM ÖNCESİ GÜNEY VE
KUZEY ARABİSTAN TARİHİ

KİTAP DEĞERLENDİRME

ŞEHBA YAZICI
DOKTORA ÖĞRENCİSİ
İST. ÜNİV. SOS. BİL. ENS.

İslâm'ın doğuşu, çeşitli kesimlerce dünya tarihinin dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Birçok cihetten incelemeye tabi tutulan İslâm'ın nüzul ve yayılma sürecinin mühim bir kısmını nüzul ortamının özellikleri teşkil etmektedir. Nitekim İslâm ile nüzul ortamı arasında sıkı bir bağ olduğu telakki edilmekte, hatta zaman zaman İslâm, ilk nazil olduğu dönemin toplumunda var olan anlayışların yeni bir sentezi gibi algılanabilmektedir.^[1] Hz. Peygamber'in tebliğinin toplumda meydana getirdiği değişim ve dönüşümün boyutlarının anlaşılması da nüzul ortamının bilinmesiyle gerçekleşecektir.^[2] Kur'ân-ı Kerîm'in özellikle bazı meselelere bakışının zihnî arka planının anlaşılması da nüzul ortamını tanımaya taalluk eden hususlardandır. Nüzul ortamı, aynı zamanda Arap tarihi ve İslâm Tarihi açısından önemi haiz bir mevzudur. Nitekim Son Peygamber'in geldiği toplumu ve bu toplumun temel dinamiklerini bilmeden İslâm Tarihinin ilk dönemindeki gelişmeleri isabetli bir şekilde tahlil edebilmek mümkün değildir.^[3]

Siyer ve genel İslâm Tarihi eserlerinin Cahiliye döneminden itibaren başlaması hemen hemen hiç ihmal edilmeyen bir husustur. Ancak bu kısımlarda okuyucuya sunulan bilgiler oldukça sınırlı tutulmakta ve Arapların dinî, toplumsal,

- [1] Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* _ [www.dinbilimleri.com], 2007, cilt: 7, sayı: 1, s. 134.
- [2] Adem Apak, "Vahiy Öncesinde Hz. Peygamber (s.a.v)'in Gönderildiği Sosyo-Kültürel ve Dini Ortam", *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v)-Milletlerarası İlmi Toplantı*, 2011, s. 73.
- [3] Adnan Demircan, "Son Peygamber'in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Cähiliye Arapları", *Cähiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ ve müzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, s. 39.

siyasi ve kültürel hayatlarına dair bazı temel saiklerin ve yaygın rivayetlerin zikredilmesi ile yetinilmektedir. Çoğu zaman tekrar edilen bilgilerin daha kapsayıcı ve döneme dair olguların anlaşılmasını temin edecek nitelikte olması için söz konusu döneme ait müstakil çalışmaların derinleşmesi ve çeşitlenmesi gerekmektedir.

İslâmiyet öncesi hayata dair araştırmalara, ülkemizde ilk dönem İslâm Tarihi araştırmalarına nispetle daha az rağbet edildiği görülmektedir. Ancak son zamanlarda Cahiliye dönemine dair yanlış algılar düzeltilmeye, karanlık noktalar aydınlatılmaya çalışılmaya başlandığı gibi, Cahiliye isimlendirmesinin kökeni, Cahiliye dönemi ile kastedilen zaman diliminin belirsizliği üzerine bazı mülâhazalar yapılmaktadır. Ülkemizde Cahiliye dönemine dair yapılan lisansüstü tezler, makaleler ve kitaplar incelendiğinde, döneme dair din anlayışı, nikâh ve boşanma çeşitleri, kumar, toplumsal yapı, sosyal ve iktisadi şartlar gibi konuların ele alındığı görülmektedir.^[4] Ancak bu araştırmaların büyük bir kısmı, Arabistan'ın belli bir bölgesi ve tarihinin muayyen bir dönemi ile sınırlandırılmaktadır. Genellikle önemli şehirler olan Mekke, Yesrib ve Taif üzerinden Hicaz bölgesi odaklı bir anlatım tercih edilmektedir. Bununla beraber Hz. Peygamber'in doğumuna yakın zaman dilimi esas alınmakta ve Fil Vakası gibi yakın tarihte vuku bulan hadiseler ekseninde bir anlatım yapılmaktadır. Bu şehirlerin yarımadanın merkezinde oldukları ve belirleyici bir tesire sahip oldukları bilinmekteyse de, tek başına Hicaz bölgesi, yarımadanın yönetim, inanç ve sosyokültürel yapısının tamamını yansıtmakta yeterli olmamaktadır. Bu nedenle yarımadanın Hicaz dışında kalan bölgeleri ile uzak Cahiliye olarak tabir edebileceğimiz erken dönemlerinin, araştırmaların kapsamına dâhil edilmesi gerekmektedir. Araştırmalarda ihmal edilen Kuzey ve Güney Arabistan bölgeleri ile topraklarında yaşayan toplumun hayatının ele alınmasını gerektiren bazı hususları şöyle ifade edebiliriz:

-Kuzey ve güney bölgeleri, coğrafi koşullar, ekonomik yapı, iklim gibi bazı hususlarda Hicaz bölgesinden farklılık arz etmektedir. İnsanların üzerinde yaşadıkları coğrafyaların koşulları, yaşama biçimlerini ve kültürlerini şekillendirir. Arabistan coğrafyasının belirleyici unsuru olan su, yarımadayı dış kesimlerde yağış alan bölge ile orta veya iç kesimlerdeki kurak bölge olarak iki temel parçaya bölmüştür. Meydana gelen iki zıt bölgedeki beşerî intibak, karakteristik özelliklerin tefrik ve tasvirini mümkün kılmıştır. Çöl göçebeleri ile vaha sakinleri olmak üzere iki farklı grubun aynı bölgede

[4] Adnan Demircan, *Cumhuriyet Dönemi (1923-2014) İslâm Tarihi ve Medeniyeti Bibliyografyası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016, s. 27-32.

yan yana yaşaması vakıası İslâm öncesi dönemlerde Arap tarihindeki dinamikleri anlamının anahtarı olarak değerlendirilmiştir.^[5] Bu nedenle aynı yarımada'yı paylaşmalarına rağmen Hicaz Arapları ile diğer bölge sakinlerinin aralarındaki benzerlik ve farklılıkların saptanması ve bunların Arap zihniyetine olan tesirlerinin tespit edilmesi, Arap zihniyetini kavramada daha kolektif bir yaklaşıma olanak sağlar.

-İç kesimlerde şehir-devletlerin sahip oldukları barış ortamı yerli üretimin yapılmasını mümkün kılmaktayken, güney bölgesi karmaşık bir ticarî organizasyonun etkili bir biçimde işlenmesini sağlıyordu.^[6] Bu nedenle Hz. Peygamber'in tebliğini büyük ölçüde kolaylaştıran barış ortamı ile Hicaz Araplarının sahip oldukları ticarî etkinliklerde güneyin rolü olduğu söylenebilir.

-İslâm Hicaz'da doğsa da çok geçmeden yarımada'nın tamamına yayılmıştır. Hz. Peygamber tebliğin ilk dönemlerinden itibaren Hicaz dışıyla ilişki kurmaya çalışmış ve birçok kabileyle temasa geçmiştir. Tebliğin yayılmasında Yemen gibi bazı bölgeler büyük pay sahibidir. Ayrıca İslâm'ın yayılışını kolaylaştıran ve güçleştiren amilleri anlayabilmek^[7] bakımından da söz konusu bölgeye dair araştırmalar önem arz etmektedir.

- Hicaz bölgesi kuzey ve güney bölgelerine nispetle daha izole bir hayat sürmekteydi. Kuzey ve güney kısımları ise sınır bölgelerini de ihtiva etmesi hasebiyle Roma ve Bizans gibi büyük devletlerle etkileşim içinde olmuştur. Ekonomik yollarla kurulan ilişkiler ve buna bağlı olarak başka kültürlerle etkileşimin meydana gelmesi ile Arapların milletlerarası siyasete katılmaları bu bölgeler üzerinden gerçekleşmiştir.

-Yunanlılar ve İranlılar devlet kurduktan yüzyıllarca sonra uygarlaşmaya başladıkları halde, Araplar devletlerini kurduktan yalnızca bir yüzyıl sonra uygarlık âleminde kendilerini göstermişlerdir.^[8] İslâm medeniyetinin bu dikkat çekici ve hızlı yükselişi ile yayılışının başarısı, Hicaz bölgesi Araplarına hasredilemez. Yarımada'nın tamamında yaşayan insanlar, İslâm medeniyetinin unsurlarıdır ve bu medeniyetin tesisinde pay sahibidir.

Yarımada'nın tamamını kapsayacak şekilde yapılan Arap tarihi çalışmaları oldukça az sayıdadır. Tarih, coğrafya, edebiyat, lügat kitapları gibi erken dönem kaynaklarından elde edilebilecek bilgiler mevcut olmakla beraber

[5] İrfan Shahid, "İslâm Öncesi Arabistan", çev. İlhan Kutluer, *İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, cilt: 1, s. 20.

[6] Shahid, s. 26.

[7] Neşet Çağatay, "İslam'ın Yayılışı Sırasında Arabistan'a Komşu Memleketlerin Durumu", *AÜİFD*, cilt: 10, sayı: 1, 1962, s. 33.

[8] Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, cilt: 1, s. 43.

Hicaz dışında yaşayan özellikle Yemenî Araplarla uzak Cahiliye döneminde yaşayan Araplar hakkındaki bilginin, Hicaz hakkında elde edilebilecek bilgiye oranla az olduğu ifade edilmiştir.^[9] Corci Zeydan ve Philip Hitti, bu alanda yaptıkları çalışmalarla bilinen müellifler olmakla beraber Cahiliye tarihi müracaat eserlerinin muhteva bakımından en geniş ve en yenisi Dr. Cevad Ali'nin el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm'ı olarak kabul edilmektedir. Bu eser, İslâm öncesi Arap tarihi hakkında yazılmış eserlerin en müttekâmili olarak nitelendirilmektedir.^[10] Ülkemizde ise M. Şemseddin Günaltay^[11] ile Neşet Çağatay'ın^[12] İslâm öncesi Arap tarihine dair kitapları bulunmaktadır. Elimizdeki eserde ise Mahmut Kelpetin, Arabistan'ın Kuzey ve Güney bölgeleri ile ilgili ülkemizde bulunan az sayıdaki araştırmaya katkıda bulunmaktadır. Eser, dağınık halde çeşitli türlerdeki eserlerde yer alan tarihî verilerin, problemleri göz önünde bulundurularak tenkit süzgecinden geçirildiği, ilk dönem ile muahhar eserlerin verilerinin bir araya getirildiği ve bunların bugünkü arkeolojik bulgularla desteklendiği bir çalışmadır.

Arabistan'ın tamamını konu alan eserlerde olduğu gibi Kelpetin de kuzey ve güney bölgelerini, topraklarında kurulan devletler bazında ele almaktadır. Ancak Kelpetin'in araştırmayı genişleterek bölgeler üzerinde yaşayan halkların dinî, sosyal, kültürel, askerî ve medenî hayatlarına dair daha geniş bilgiler sunmaya çalıştığını görmekteyiz. Arapların, siyaset, din ve kültürlerinin girift olduğu bir hayat sürdükleri göz önüne alındığında, bu hususların tespit edilmesinin ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bir toplum hakkında tutarlı bir görünüm elde etmek için iktisadî, toplumsal ve siyasî durumları göz önünde tutmak gerekir.^[13]

Güney ve kuzey bölgeleri ile alakalı çalışmalarda, üzerinde durulan hususlardan biri arkeolojik bulgulardan faydalanılmasıdır. Nitekim bu tür bulguların değerlendirilmesi tarih ilmine büyük bir katkı sağlamaktadır. Kelpetin'in eserinin 2016 yılında kaleme alınmış olması son arkeolojik bulgulardan istifade etmesine olanak sağlamaktadır. Ülkemizde konuyla ilgili müstakil çalışmaların en son 1950'li yıllarda yapılması nedeniyle o dönemde henüz mevcut olmayan bulguların, bugün araştırmanın kapsa-

[9] Adnan Demircan, "Cahiliye ile İslam Nikah Uygulamaları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar -Farklı Bir Yaklaşım-", *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlimi Toplantı*, 2012, s. 35.

[10] Ömer Ferruh, "İslâm Tarihinin Ana Kaynakları Ve Müracaat Eserleri", çev. Adem Apak, *İSTEM*, sayı: 1, 2003, s. 177- 178.

[11] M. Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Ankara, 2013.

[12] Neşet Çağatay, *İslâmdan Önce Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1957.

[13] W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986, s. 6.

mına dâhil edilmesini, güncel bir çalışmanın gereklerinden sayabiliriz. Mesela İslâm'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye adlı eserinde arkeolojiden faydalanan Neşet Çağatay, Kindeliler devleti ile alakalı bölümde herhangi bir arkeolojik bulguya yer vermemektedir.^[14] Kelpetin ise Kindeliler'in dinî inanışlarına, günlük hayatlarına ve medeniyetlerine dair zengin bilgiler ihtiva eden Karyetülfâv kazılarınının 1972-1994 yılları arasında yapıldığını ve kıymetli eserlerin gün yüzüne çıkarıldığını ifade ederek bu bulgulardan istifade etmektedir. (s. 198) Kitabın güncel olmasının bir diğer yararı üslubunun sade ve anlaşılır olmasıdır. Ayrıca baskı kâğıdı, kullanılan punto ve transkripsiyon okunaklı olmakla beraber zengin ve renkli görseller okuyucunun dikkatine sunulmuştur.

Eser, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında yazar, öncelikle dönem hakkında bilginin elde edilebileceği kaynakların değerlendirmesini yapmaktadır. Burada genel tarih kaynaklarında yer alan bilgilerin eksik, hatalı ve kısıtlı olmasının gerekçesi olarak, müelliflerinin önemli bir kısmının bahsi geçen dönemlerin İslâmiyet ile doğrudan bir bağlantısının bulunmadığını düşünmeleri, bu nedenle rivayetleri ihmal etmeleri, yer vermemeleri veya tenkide tabi tutmadan eserlerine almaları olarak telakki edilmektedir. Ancak Arapların tarihî rivayetleri sözlü kültürle aktarma geleneklerinin de burada etkili bir unsur olduğunu hatırlamak gerekir. Nitekim ilk dönem müelliflerinin, yazılı kaynaklar, kalıntılar vb. diğer malzemelerden faydalanma imkânına sahip olmadıkları için, elde edebildikleri bilgiyi sözlü kültürden alarak aktarmış olmaları ve bunun bir takım problemlere neden olduğu muhtemeldir.

Arap tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda üzerinde durulan hususlardan biri Arapların Sâmi ırkıyla olan bağlarının tespit edilmesidir. Sâmi-Arap ilişkisi coğrafya, ilahî kitaplardaki ifadeler ve Arapların karakterleri çerçevesinde işlenmektedir. Kelpetin ise giriş kısmında değindiği bu konu üzerinde durmamakta ve kesin bir şey söylenemeyeceğini, ancak Arabistan'ın Sâmîler'in anavatanı olduğu görüşünün yaygın olarak kabul gördüğünü ifade etmekle yetinmektedir. (s. 25) Burada Sâmîler'le Araplar arasında var olduğu düşünülen ilişki ve etnik akrabalık ise değerlendirilmemektedir. Oysa Arap tarihi kapsamında yapılan önemli tartışmalardan biri Sâmîler'in medeniyetlerinin gelişiminde Arapların rolüdür. Bir kısım araştırmacılar, Sâmîler'in anavatanlarının Arabistan olduğunu iddia etmektedirler. Bir kısım ise Sâmi medeniyetinin Arabistan'da değil onun sınırları dışında Bereketli

[14] Neşet Çağatay, İslâm'dan Önce Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957, s. 65- 69.

Hilâl olarak bilinen yarım çember içinde geliştirilmiş olduğunu, Arabistan'ın bu medeniyetin gelişiminde arka planda kaldığını savunmaktadırlar.^[15] Yazar, her iki görüşü savunanların argümanlarını ve iki zıt görüşün tarihî verilere ne derece intibak sağladığını değerlendirerek bu hususta kesin bir sonuca varmanın mümkün olmadığına dair söylemini güçlendirebilirdi.

Birinci bölümde İslâm öncesi Güney Arabistan'da kurulan devletler başlığı altında Ma'înliler, Sebeliler, 'atabânlılar, a ramutlular, imyerîler devletleri ele alınmaktadır. İkinci bölüm ise Kuzey Arabistan'da kurulan devletlere dairdir. Bu bölümde Naba îler, Tedmürlüler, Gassânîler, La mîler ve Kindeliler devletleri işlenmiştir. Devletlerin kuruluş ve yıkılış tarihlerinin tespitine gayret edilmiş, ancak eldeki verilerden hareketle kesin bir sonuca varmanın imkân dâhilinde olmadığı belirtilerek olası bir kronoloji takip edilmiştir.

Kuzey ve Güney Arabistan, toprakları üzerinde kurulan devletler ekseninde incelenmiş, kabile yapılanmalarına ise yer verilmemiş, kabileler ancak devletlerle olan ilişkileri bağlamında zikredilmiştir. Bu durum Hicaz bölgesi ile Kuzey ve Güney bölgelerinde mevcut olan kabile yapılanmalarının ne düzeyde benzerlik arz ettiği, çok erken dönemlerden itibaren devlet yapılanmasının içinde bulunan Kuzey ve Güney bölgelerinde kabile yapısının ne derece muhafaza edildiği veya kabile düzeninin devletleşme üzerindeki müspet ve menfi tesirlerinin neler olduğu gibi soruları akla getirmektedir. Nitekim asabiyet denen kabile zihniyeti, İslâm devletlerinin gündemlerini uzun yıllar boyunca meşgul eden olayların zeminini kavramada önemi haiz bir konudur.

İncelenen devletlerin başlıkları altında ele alınan bazı hususları şöyle sıralayabiliriz:

- Siyasî Hayat: Kitapta devletlerin ağırlıklı olarak siyasî hayatları incelenmektedir. Kelpetin, öncelikle devletlerin siyasî rejimlerini belirlemeye çalışmıştır. Bölgeye monarşiye dayalı yönetimlerin hâkim olduğu görülmektedir. Yazar, özellikle Güney Arabistan'ın bütününde mutlakiyete dayalı rejimin mevcut olduğunu tespit etmiştir.

Kuruluşu milattan önceki yıllara kadar tarihlendirilebilen bazı devletlerde idarî açıdan sistemli uygulamalara rastlamak mümkündür. Oldukça erken dönemde kurulan ve devletleşme anlamında ileri düzeyde sayılabilecek sistemlerin ortaya konması önemlidir. İslâm'ın gelişinden sonra, Arapların siyasî yapılanmalarının olgunlaşarak devlet organizasyonuna dönüştüğü süreçte bizzat kendi geçmişlerinin kaynaklık etmiş olduğu ihtimalini akla

[15] Shahid, s. 19, 22.

getirmektedir. Nitekim Arapların yaratılıştan kaynaklanan bir özellik olarak, uygarlıktan ve yerleşik hayattan uzak yaşayan bir toplum olduğundan ne Cahiliye ne de İslâm döneminde kendi yetenekleriyle orijinal bir uygarlık ortaya çıkaramadıkları, Arap toplumunun İslâm uygarlığını, köklü Roma ile İran uygarlıklarının kalıntıları üzerine kurulduğuna dair görüşler mevcuttur.^[16] Bu tür yaklaşımların Arap tarihinin sadece Hicaz bölgesi üzerinden değerlendirilmesiyle de ilgisi vardır. Şehir-devlet düzenine sahip olan Hicaz bölgesinden farklı olarak kuzey ve güney bölgelerinde kurulan devletlerin, düzenli devlet organizasyonlarına sahip oldukları görülmektedir.

Yine bilindiği gibi Hz. Peygamber, vefatına yakın tüm Arap yarımadasının büyük bir kısmını merkezî olarak idare etmeye başlamış ve siyasî birliği sağlamıştır. Ancak onun vefatından sonra kabileler merkezî idareyi yürütecek bir kabilenin yönetimi altında birleşmek konusunda birçok tepki göstermişler ve neticede Hz. Ebu Bekir döneminin en önemli olaylarından olan ridde savaşları vuku bulmuştur.^[17] Tüm Arabistan'da büyük yankı uyandıran isyan hadiselerinin arkasındaki nedenlerden biri olarak Arapların merkezî hükümet fikrine yabancı oldukları iddiası öne sürülmektedir. Yazarın ortaya koyduğu Kuzey ve Güney bölgelerinde kurulmuş olan devletler ve merkezî otoriteye dayanan siyasî yapılardan hareketle, özellikle Hicaz bölgesi için söz konusu olan kabile yapısına dayalı bölgesel yönetimlerin ve şehir-devlet anlayışının tüm Arap yarımadasına teşmil edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

İlgi uyandıran bir idarî yapılanma girişimi de Kindeliler'e aittir. Kindeliler Arap yarımadasındaki kabileleri himayeleri altına alarak, hâkimiyetleri altında bulunan kabilelere kendilerinden emirler tayin etmiş ve Arap kabileleri arasında ittifakı sağlamıştır. Kelpetin, böylece Kindeliler devletinin aldığı hâli konfederasyon olarak nitelemişse de bu yapılanmanın konfederasyon olup olmadığı tartışılabilir. Nitekim yazarın bu hususta naklettiği bilgi, Kindeliler'in kendilerinden olan bazı kimseleri muhtelif kabilelere emir tayin etmiş olduklarından ibarettir. Bu bilgiden hareketle kabilelere kendi reislerini seçme hakkının verilmediği anlaşılmaktadır. Kabilelerin yönetime ne derece katılabildikleri konusu da müphem kalınca Kindeliler'in bu uygulaması, daha çok bölgelere vali tayin eden merkezî hükümet uygulamasına benzemektedir. Öte yandan kabilelerin ittihadına teşebbüs edilmiş olması önemli bir husustur. Bilindiği gibi Hz. Peygamber kabileler arası birliği sağlayan bir lider olmuştur. Yazar, Kindeliler'i Orta ve Kuzey

[16] Zeydan, s. 36.

[17] Mustafa Fayda, "Ridde (Ridde Olayları)", *DİA*, Cilt: 35, s. 88-91.

Arabistan'da kabilelerin birleşmesine yönelik ilk adımı atanlar olarak tespit etmektedir. (s. 195)

Siyasî hayat bağlamında ülkelerin sınırları ve genişleme politikaları incelenmekte, bu konuda kaynaklarda yer alan bazı mübalağalı rivayetler eleştirilmektedir. İmyerî hükümdarlarından Şemmer Yuhariş'in devletin sınırlarını Güney Arabistan'a doğru genişlettiğine dair haberler mevcut olmakla beraber onun, Ermenistan, Sicistân, Irak, Fars, Hind, Çin, Habeşistan ve Horasan bölgelerine seferler düzenleyerek bu bölgelerin önemli noktalarını hâkimiyeti altına aldığına dair rivayetlere ihtiyatla yaklaşmanın gereği vurgulanmaktadır. Bu rivayetleri dönemin şartları, fetih güzergâhlarının mesafeleri ve bir insan ömrünün süresi muvacehesinde değerlendiren yazar, rivayetlerde mübalağa yapıldığına dair kanaatini dile getirmektedir.

Kelpetin, devletlerin yıkılmalarını bir veya birkaç sebebe isnat eden haberleri de tenkit etmektedir. Ona göre, devletleri yıkılışa götüren süreci dış ilişkileri ve ekonomik durumları gibi birçok saik çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda tenkit edilen rivayetlerden biri Sebe devletinin çöküşünün sadece Me rib barajının yıkılışına bağlanmasıdır. Yazar, bir devletin yıkılışının tek sebebe bağlı olmasının tarihî hakikatlerle örtüşmediğini öne sürmekte, siyasî başka nedenlerle beraber kapsamlı bir yaklaşımı tercih etmektedir.

-Dinî Hayat: Araplarda din, sosyal, kültürel ve nispeten siyasî hayatla sıkı bir bağ içinde bulunan bir mefhumdur. Yazar, yer verdiği rivayetlerle mezkûr bölgelerde dinî hayatın canlılığını ve çeşitliliğini ortaya koyarak Arabistan'ın sanıldığı gibi sadece putperestlikten ibaret olmadığını göstermektedir.

Dinin insan hayatındaki en önemli akislerinden biri siyasete yön verme özelliğidir. Eserde bu bağlamda birçok örneğe rastlamak mümkündür. Güney Arabistan'da yöneticilerin kullandıkları "melik" lafzının ilahî bir mana taşıdığına ihtimal dâhilinde olduğunu söyleyen yazar, meliklerin Aster tanrısının yeryüzündeki temsilcileri olarak görüldüklerini belirtmektedir. (s. 113) Ayrıca Güney Arabistan'daki hükümdarların tanrıların soyundan geldiğine dair bir inanca yer vermekte ve Sebe krallarının ülkeyi dinî ve siyasî gücüyle idare eden rahip-krallar olduklarını, Ma'îniler'in krallarının "kehanet ve siyasî güç sahibi" manasına gelen "mizvâd" unvanını kullandıklarını, Naba îler'in ise bazı krallarına tanrısal özellikler yüklediklerini kaydetmiştir. Bu tür bilgilerden hareketle Arabistan'da devletlerin bir kısmının teokrasi üzerine kurulduğuna dair bir izlenim meydana gelmektedir.

-İktisadî Hayat: Yazar, Kuzey ve Güney bölgelerinde ekonominin, tarım, hayvancılık ve ticaret olmak üzere üç önemli kaleminin bulunduğunu ifade

etmiştir. Kelpetin, devletlerin kendi halklarından tahsil ettikleri vergilerin yanı sıra bir devletin diğer devletlerle olan vergi münasebetleri hakkında bilgi vermektedir. Burada zikredilen vergi uygulamalarının Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler dönemindeki bazı uygulamalarla benzerlik arz ettiğini müşahede etmek mümkündür. Sebeliler'in bir ara Asurlular'a cizye ödedikleri kaydedilmektedir. Ticaret vergisi olarak ise Ma'înliler'de uygulanan "öşrem" veya "öşür" denen bir vergiden söz edilmektedir. (s. 36) Yine 'atabânlılar'ın topladıkları ticaret vergisinden ve yabancı tüccarlardan daha fazla vergi aldıklarından söz edilmektedir. (s. 70) Müslümanlarda ise Hz. Ömer döneminde "uşûr" denen ticaret vergisi konulmuş, zımmîlerden yirmide bir, Müslüman tüccarlardan ise kırkta bir oranında vergi tahsil edilmiştir.^[18]

Yazarın naklettiği ilgi uyandıran bir rivayet de 'atabânlılar'ın vergileri tahsil ederken kabile reislerinden faydalandıklarına dair rivayettir.(s. 66) Nitekim bu uygulama Hz. Peygamber'in vergileri toplama yöntemi ile benzerlik arz etmektedir. Bundan başka zekât hariç olmak üzere cizye, uşûr vb. vergilerin zemininin bu devletlerde mevcut olduğu bilgisinin ortaya konması, ilk İslâm yönetimlerinin bu vergileri ihdas etmediklerinin, ancak ıslah ederek kendi inançları ve siyasî koşulları ekseninde tatbik ettiklerinin anlaşılmasına olanak sağlamaktadır.

-Askerî Hayat: Devletlerin düzenli ordulara sahip olup olmadıkları, asker sınıfının ekonomik ve siyasî hayattaki yeri üzerinde özel olarak durulmamışsa da devletlerin askerî uygulama ve becerileri hakkında bazı bilgilere rastlamak mümkündür.

-Sosyal ve Kültürel Hayat: Yazar, devletlerin çatısı altında yaşayan toplumun sosyal ve kültürel hayatına dair kaynakların verdiği imkân dâhilinde gündelik hayat, toplumsal sınıflar, meslekler, medenî hayat gibi çeşitli konularda bilgi vermektedir.

-Mimarî: Kalıntılardan ve kitabelerden elde edilen bilgiler ışığında ülkelerin mimarîlerine dair bazı bilgilere de yer verilmiştir. Burada mimarî özellikler tespit edilmekten ziyade günümüze ulaşabilen bazı kalıntılar gösterilmekte, mezarlar gibi bir takım yapıların özellikleri anlatılmaktadır. Nitekim elde bulunan veriler kısıtlı olduğu için oldukça erken dönemde yaşamış bu devletlerin mimarîlerine dair genel bazı kaideler sıralamak mümkün değildir.

Eser, akademik yöntemi, üslubu ve ele aldığı konular bakımından daha çok İslâm Tarihi, Tefsir vb. ilimlerle profesyonel olarak ilgilenen araştırmacılara hitap etmektedir.

[18] Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2017, s. 316.

Kaynaklar

- Apak, Adem, “Vahiy Öncesinde Hz. Peygamber (s.a.v)’in Gönderildiği Sosyo-Kültürel ve Dini Ortam”, *Vahyin Nüzulünün 1400. Yılında Hz. Muhammed (s.a.v) -Milletlerarası İlmi Toplantı-*, 2011, s. 73-106.
- Çağatay, Neşet, *İslâm’dan Önce Arap Tarihi Ve Cahiliye Çağı*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çağatay, Neşet, “İslam’ın Yayılışı Sırasında Arabistan’a Komşu Memleketlerin Durumu”, *AÜİFD*, Cilt: 10, Sayı: 1, 1962, s. 33-39.
- Demircan, Adnan, “Cahiliye ile İslam Nikah Uygulamaları Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar -Farklı Bir Yaklaşım-”, *Dinlerde Nikah Milletlerarası Tartışmalı İlmi Toplantı*, 2012, s. 35-51.
- Demircan, Adnan, *Cumhuriyet Dönemi (1923-2014) İslâm Tarihi ve Medeniyeti Bibliyografyası*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Demircan, Adnan, “Son Peygamber’in Geldiği Coğrafya ve Toplum: Hicaz Bölgesi ve Câhiliye Arapları”, *Cahiliye Toplumundan Günümüze Hz. Muhammed (Sempozyum tebliğ vemüzakereleri)*, 13-15 Nisan 2007 / Konya, 2007, s. 39-98.
- Fayda, Mustafa, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2017.
- Fayda, Mustafa, “Ridde (Ridde Olayları)”, *DİA*, Cilt: 35, s. 88-91.
- Ferruh, Ömer, “İslâm Tarihinin Ana Kaynakları Ve Müracaat Eserleri”, çev. Adem Apak, *İSTEM*, S. 1, 2003, s. 169-179.
- Öztürk, Resul, “İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam’ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* _ [www.dinbilimleri.com], 2007, cilt: 7, sayı: 1, s. 133-157.
- Shahid, İrfan, “*İslâm Öncesi Arabistan*”, çev. İlhan Kutluer, *İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997, s. 19-43.
- Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Zeydan, Corci, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.